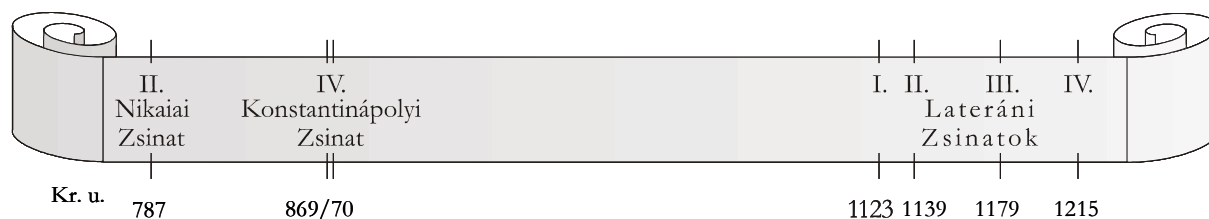

3. korszak: Az egyház intézményének szerveződése a II. Nikaiai Zsinattól a IV. Lateráni Zsinatig

1) Az egyház terjedésének földrajzi és politikai színtere

800-ban Nyugaton a frank Nagy Károly császárrá koronázásával Szent Római Császárság néven új életre kelt a korábbi Nyugatrómai Birodalom.

800 karácsonyán a római Szent Péter-templomban a pápa nyugatrómai császárrá koronázta Nagy Károlyt, a frankok uralkodóját. A császárság az Elba és a Duna vonalától nyugatra fekvő területeket, valamint Itália északi és középső részét foglalta magában. Két központja Aachen és Róma lett. Nagy Károly unokái a verduni szerződésben (843) három részre osztották a frank örökséget. A három részre osztott frank birodalom keleti és középső részéből született meg a Német-római Császárság, nyugati részéből a középkori Franciaország.

962-ben a Nagy Károly-féle Szent Római Császárságot felváltotta Német-római Birodalom (Császárság).

962-ben a pápa császárrá koronázta a szász I. Ottót († 973). Ily módon a Nagy Károly által létrehozott Szent Római Császárság német kézbe ment át, és Német-római Birodalommá (Császársággá) alakult.

987-ben létrejött a középkori Francia Királyság.

987-ben a nyugati frankok nem a Karoling uralkodóházból, hanem a helyi vezetők közül választottak királyt: Capet Hugó megkoronázásával megszületett a középkori Francia Királyság.

1054 júliusában történt az az esemény, amely elindította a keleti egyházszakadás (gör. *szkēhizma*) folyamatát: a pápát képviselő Humbert kardinális és Kerulláriosz Mihály, Konstantinápoly pátriárkája kölcsönösen kiközösítették egymást.

Az egyházszakadás folyamatát elindító esemény politikai természetű okai között kiemelkedő helyet foglalt el a két császárkoronázás. Bizánc évszázadok óta abban a tudatban élt, hogy az egyetemes kereszténységnek csak egyetlen császára lehet, a bizánci, ezért megdöbbenéssel fogadta Nagy Károly (800), majd I. Ottó (962) nyugatrómai császárrá koronázásának hírére. A szakadást kiváltó vallási természetű okok közül a legfontosabb a keleti és a nyugati egyházfelfogás közötti különbség volt. A keleti felfogás szerint az egyház élén pátriárkák állnak, akik közül a római csak „első az egyenlők között”. A nyugati felfogásban a pápa tiszteletbeli elsőbbsége (lat. *primatus*) nemcsak azt jelentette, hogy az egyház egységének előmozdítójaként ő mondja ki a döntő szót a vitás tanbeli kérdésekben, hanem azt a jogot is, hogy beleszólhat a keleti liturgiák szabályozásába és a pátriárkák belső egyházkormányzati ügyeibe. Ez a felfogásbeli különbség már a 9. században is kisebb szakadást eredményezett (vö. a Phótiosz pátriárka nevéhez fűződő szakadás). A viták a 11. században újra fellángoltak. Amikor IX. Leó pápa († 1054) Szicíliában latin érseket nevezett ki, Bizáncban ebből azt a következtetést vonták le, hogy a latinok egész Itáliából ki akarják szorítani a görög szertartást. Ellenlépésként Kerulláriosz pátriárka bezáratta a konstantinápolyi latin templomokat, és a latinok által használt szentostyákat szétszórták.

1071-ben az örményországi Manzikertnél a szeldzsuk törökök legyőzték a bizánci császár seregét. Ezt követően megszállták Szíriát, Palesztinát, Mezopotámiát, behatoltak Arábiába, és elfoglalták a

Bizánci Birodalom kis-ázsiai területének nagy részét. A kis-ázsiai szeldzsuk szultanátust fővárosáról (Ikonion; mai török nevén: Konya) Ikoniumi, illetve az egykori Római Birodalomra utaló kifejezéssel Római Szultánságnak is nevezték.

A 11. században a bizánci és a szeldzsuk támadások miatt hazájukból nagy számban vándoroltak ki örmények, akik 1080-ban a Bizánci Császársághoz tartozó Ciliciában megalapítottak egy független örmény államot: Kis-Örményországot. Az új örmény államalakulat fővárosa a 12. század végén a ciliciai Szisz (Sis) lett.

Nyugaton az egyház terjedésének és tanúságtevő munkájának fő akadályá a politikai és lelki hatalom egybemosásából fakadó investitúraharc volt. A harc első szakaszának főszereplője a 11. században IV. Henrik német király és VII. Gergely pápa volt, a 12. század második felében pedig Barbarossa I. Frigyes német-római császár és III. Ince pápa került egymással szembe.

Az investitúra a püspökök és egyházi méltóságok hivatalba, illetve javadalomba való beiktatását jelentette (az elnevezés a latin *vestis*: ruházat, öltözék szóból ered). A nyugatrómai és a német-római császárok Nagy Károlytól kezdődően egyre inkább jogot formáltak arra, hogy a püspököket, főpapokat és szerzetesi előjárókat ők válasszák ki és iktassák be hivatalukba: azzal érveltek, hogy hűbérurakként ők adták az egyházi birtokokat, s ezért joguk van az egyházi méltóságok beiktatására, a püspökök esetében a pásztorbot és a halászyűrű átadására is. A császárok a pápa személyének kijelölésébe is beavatkoztak.

Az 1075-ös Római Zsinaton VII. Gergely pápa (1073–1085) kijelentette, hogy a pápának hatalma van világi uralkodók és püspökök elmozdítására, őt azonban nem ítéheti meg senki. IV. Henrik német király erre úgy reagált, hogy 1076-ban összehívta a Wormsi Birodalmi Zsinatot, ahol a német főpapságra támaszkodva kiközösítette a pápát az egyházból. A pápa válaszul Henriket közösítette ki, s alattvalóit feloldotta az uralkodónak tett hűségeskü alól. A történetek után Henrik politikai megfontolásból elégtételt ígért a pápának, s arra törekedett, hogy minél előbb feloldozást nyerjen a kiközösítés alól: kíséretével átkelt az Alpokon, a pápa tartózkodási helyére, az itáliai Canossa várához ment, s három napon keresztül vezeklőruhába öltözve kért bebocsátást és feloldozást.

A 12. század második felében újra fellángolt a harc. Barbarossa I. Frigyes azt az elvet hirdette, hogy a császár minden hatalom fölött áll, s így a pápa is az ő alárendeltje. III. Ince pápa, akinek uralkodása (1198–1216) alatt a pápaság politikai hatalmának csúcspontjára jutott, Frigyes felfogásának éppen az ellenkezőjét igyekezett érvényre juttatni. Meggyőződéssel vallotta, hogy a pápa Krisztus helytartójaként minden lelki és politikai hatalom birtokosa. Azt tanította, hogy amint a Hold a Naptól nyeri fényét, a királyi hatalom is a pápai hatalomtól kapja méltóságát és tekintélyét. A küzdelem eredményeként végül is a pápaság megerősödött a nyugati egyházon belül, de nem sikerült a világi hatalom fölé kerülnie.

A nyugati és a keleti egyház terjedését, kibontakozását és egymáshoz való közeledését nagymértékben akadályozták a 11. század végétől kezdődő a 13. századig terjedő időszak hadászati vállalkozásai, amelyeket összefoglaló néven keresztes hadjáratoknak nevezünk.

A keresztes hadjáratok Nyugatról indultak ki, és a muszlim arabok, illetve törökök által megszállt Szentföld felszabadítását tűzték ki célul. Ennek a hadjáratsorozatnak vallási és politikai célkitűzései egyaránt voltak. A harcokat szorgalmazó pápák, főpapok és szerzetesek a vallási célt a Szentföld felszabadításában jelölték meg. A keresztes háborúban részt vevő uralkodók politikai szándéka a területfoglalás és az ezzel együtt járó gazdasági-kereskedelmi előnyök megszerzése volt. A keresztes hadjáratok elsődleges céljáról „megfeledkező” nyugat-európaiak 1204-ben elfoglalták Konstantinápolyt, megalapították a Latin Császárságot.

A hadjáratok két szempontból is rombolták az egyház tanúságtevő munkájának hitelét. Egyrészt akadályává váltak az evangélium hirdetésének. A keresztesek „megfeledkeztek” arról, hogy a történeti Jézustól idegen a „szemet szemért, fogat fogért” mondás mögött meghúzódó pogány lelkület (vö. Mt 5, 38-48), és fegyveres erővel akarták felszabadítani az arabok, illetve a szeldzsukok uralta területeket, s biztosítani a nyugati zarándokok nyugalmát. Ez lehetetlenné tette a missziót. Másrészt a hadjáratok a keresztényeket is megosztották. A Latin Császárság létrehozásakor (1204) III. Ince pápa latin patriarchátust állított fel Konstantinápolyban, s a görög püspököket, illetve egyházmegyéiket a latin pátriárka joghatósága alá rendelte. A latin patriarchátus felállítása, a bizánci rítus megszüntetésének kísérlete, valamint a várost elfoglaló keresztesek barbár magatartása miatt a bizánciak még jobban meggyűlöltek a latinokat, és végérvényesen elfordultak a latin egyháztól.

Nyugaton a 9-13. századig terjedő időszakban az egyház terjedését a skandináv (dán, norvég, svéd) népek megtérése, a lettek, az észtek, valamint a finnek között végzett hittérítés segítette elő. Ebben az időszakban újult meg a skót és az ír egyházi szervezet is. A nyugati egyház terjedését segítette az a tény is, hogy az észak-albánok, a horvátok, a szlovének, a bosznia-hercegovinai szlávok, a magyarok (10. sz.), a csehek és a lengyelek között gyökeret vert, illetve megerősödött a kereszténység. – A nyugati egyház egységének megszilárdítását célozták a 12-13. századi Lateráni Zsinatok, amelyeknek döntéseit a keleti egyház már nem fogadta el. E zsinatok közül a legkiemelkedőbb a IV. Lateráni Zsinat (1215) volt (hitvallás, húsvéti áldozás és évenkénti gyónás, a dél-franciaországi dualista, vagyis a jó és a rossz isten létét feltételező albigensek elleni keresztes hadjárat megindítása stb.).

Keleten a 9-13. századig terjedő időszakban az egyház terjedését a bolgár kereszténység megerősödése, a románok őseinek keresztény hitre térése, a Kis-Ázsiában lévő ciliciai (kis-örményországi) keresztény közösség megszületése, a szerbek, valamint a dél-albánok megtérése segítette elő. A Kijevi Nagyfejedelemségben a 10. századi térítések következményeként gyökeret vert a keleti kereszténység

2) Az egyházi hierarchia a 787 és 1215 közötti időszakban

A hierarchia a 8-13. században:

A II. Nikaiai Zsinat után a korábban kialakult hierarchia lényegében változatlan maradt, de – főleg Nyugaton – az egyházkormányzati hatalom teljességét birtokló püspökök és a presbiterek rendjében új címek, méltóságok születtek, amelyek sajátos kormányzati vagy lelkipásztori feladatokhoz kapcsolódtak.

A püspöki renden belül szokásba jött a nagyobb és a kisebb pátriárkák megkülönböztetése, s a megyés püspökök mellett megjelentek a címzetes püspökök is.

Mint ahogy a 6. századtól kezdődően egyes püspökök a pátriárka címet is megkapták, a 12. századtól kezdve különbséget tettek a nagyobb (az ősi) és a kisebb pátriárkai címek között. – A megyés püspökök munkáját a kora középkortól kezdődően az iszlám hódítás miatt hivatalukat veszített, illetve azok a címzetes püspökök segítették, akiket a megüresedett keleti püspökségek címére szenteltek föl.

A presbiteri renden belül feltűntek a püspöki bírák és az általános püspöki helynökök, a káptalan tagjait alkotó kanonokok, valamint a plébánosok helyett állított vikáriusok (helyettesek, lelkészek vagy káplánok).

A 12. századtól kezdődően a püspökök korlátozták az esperesek hatalmát: munkatársként püspöki bírát és általános helynököt kezdtek alkalmazni. – A kanonokok a káptalan tagjai voltak. A káptalan intézménye a metzi püspök, Chrodegang († 766) kezdeményezésére született, aki Szent Ágoston példáját követve közös életre szorította székesegyháza presbitereit, és a bencés regulát forrásként használva szabálygyűjteményt is készített számukra. Azokat a presbitereket, akik e szabályok, azaz kánonok (lat. *canones*) szerint éltek, a regulákat követő szerzetesektől megkülönböztetve kanonokoknak nevezték. A kanonokok naponta közösen végezték imáikat s olvasták a Biblia egy-egy fejezetét. A közösen olvasott szentírási rész latin elnevezése, a *capitulum* (kis fejezet) alapján egy idő után a közös imára és bibliaolvasásra szolgáló helyiséget is *capitulumnak*, azaz káptalannak mondták, majd a 11-12. század fordulóján a közös életet élő presbiterek testülete is a káptalan nevet kapta. A kanonoki testületben különféle tisztségek voltak: a prépost (lat. *praepositus*) vagy dékán volt a testület legfőbb felügyelője; a skolasztikus (lat. *scholasticus*) vagy lektor a káptalani iskolát vezette stb. – A 12. századtól kezdve a lekipásztorkodó presbiterek körében elterjedt a latin *vicarius* (helyettes) szóról elnevezett vikáriusság intézménye. Ebben az időben számos plébániát kolostorokhoz vagy káptalanokhoz rendeltek, és az ilyen jellegű plébániákat nem plébánosok, hanem vikáriusok vezették. A helyettest egyes vidékeken segédlelkésznek vagy káplánnak is nevezték. A káplán szó eredetileg a frank udvari kápolna (lat. *capella*) klerikusait jelölte.

Megjegyzés: A cölibátus gyakorlata a nyugati és a keleti egyházban eltérő módon alakult ki, és eltérő módon is fejlődött tovább. Nyugaton az I. Lateráni Zsinat (1123) iktatta törvénybe, hogy az alszerpapoktól fölfelé a klerikusok megkísérelt házassága érvénytelen. – A keleti egyház gyakorlata továbbra is az maradt, hogy a cölibátus a püspök számára kötelező; az alszerpapok, a diakónusok és a papok szentelés után már nem nőülhetnek, de a szentelés előtti házasságukat fenntarthatják a megkötéssel, hogy ha elválnának, leteszik őket hivatalukból.

3) Az egyház területi és szervezeti tagolódása 787 és 1215 között

A patriarchátusok és a katolikátusok száma gyarapodott:

Az első független bolgár patriarchátust a 10. században Konstantinápoly is elismerte. – A Bizánci Birodalom északkeleti határvidékén Grúzia keleti és nyugati részének egyesítésével a 11. században egységes katolikátus jött létre, amelynek katolikosza a pátriárkai címet is felvette. – A 11. században megalakult a konstantinápolyi ökumenikus pátriárka egyházi fennhatósága alá tartozó kijevei érsekség (metropolia).

Amikor a bizánci és a szeldzsuk támadások elől menekülő és hazájukból kivándorló örmények a 11. században létrehozták a ciliciai Kis-Örményországot, az anyaországból a katolikátust is átköltöztették Kis-Örményországba.

A területi és szervezeti tagolódás szempontjából az egyház életében lényeges változást hozott az 1054-es esztendő, amikor Krisztus tanúságtevő közössége egyházkerületi szempontból ténylegesen is két nagy részre vált szét. Kelet nagy egyházkerületi egységeit – élükön a konstantinápolyi ökumenikus pátriárkával – a történelmi patriarchátusok, katolikátusok és a hozzájuk tartozó érsekségek alkották. Nyugat gyakorlatilag egyetlen patriarchátusból állt, élén a római pápával.

A helyzet bonyolultabbá vált a keresztes hadjáratok idején. Amikor a 11. század végén felállították az antióchiai és a jeruzsálemi latin patriarchátusokat, a keleti pátriárkáknak távoznuk kellett, s a hívők teljes jogbizonytalanságba kerültek. Ugyanez történt 1204-ben is, amikor a Latin Császárság létrejöttét követően Konstantinápoly is latin pátriárkát kapott. III. Ince pápa a fegyverek erejével

akarta helyreállítani a keresztények egységét: a bizánci görög püspököket a latin pátriárka joghatósága alá rendelte, és száműzette azokat, akik nem fogadtak engedelmisséget. Az ökumenikus (egyetemes) bizánci pátriárka a császárral együtt Nikaiába menekült.

4) A római püspöki szék helyzete 787 és 1215 között

1054-ben a pápa és a konstantinápolyi pátriárka kölcsönösen kiátkozta egymást.

A római püspöki szék betöltésének módjában II. Miklós pápa (1059–1061) rendelete hozott változást. Az új törvény szerint a pápát a kardinálisok választották, s a papság, illetve Róma népe csak utólagos elfogadással járulhatott hozzá a választáshoz.

A törvény értelmében az új pápa személyének kijelölésénél tisztelettel és figyelemmel kellett lenni a nyugati császár óhajára is. A megválasztott pápát hivatalai segítették munkájában: 1100 körül jelent meg a pápai oklevelekben a Római Kúria (lat. *Curia Romana*) kifejezés, amely a pápai központi hivatalok összességét jelenti. A pápa egyházkormányzati munkáját a 12. századtól kezdve hatékonyan támogatta a bíborosok testületének ülése is, amely a latin *consistorium* (összejöveteli hely) szó alapján a bíborosi konzisztórium nevet kapta.

1204: A bizánci latin patriarchátus felállításával III. Ince pápa durván beavatkozott a keleti egyház belügyeibe, s ekkor a keletiek eljutottak a primátus teljes tagadásához: ténylegesen ezzel zárult le a keleti egyházszakadás folyamata.